

רב משה אריאל רוזנצוויג
חבר המכון הגבוה לתלמוד ע"ש ברן

בענין שוב לא יבנה

קיימת מחלוקת בין ר' יוחנן וריש לקיש בנוגע להדין של "שוב לא יבנה" שהובא בגמרא יבמות י"ב

איתמר החולץ ליבמתו וחזר וקדשה אמר ר"ל הוא אין חייב על החלוצה כרת והאחין חייבין על החלוצה כרת על הצרה בין הוא ובין האחים חייבין על הצרה כרת ורבי יוחנן אמר בין הוא ובין האחין אין חייבין לא על החלוצה כרת ולא על הצרה כרת מ"ט דר"ל אמר קרא (דברים כה) אשר לא יבנה כיון שלא בנה שוב לא יבנה איהו הוא דקאי בלא יבנה אבל אחיו כדקיימי קיימי ועלה דידה הוא דקאי בלא יבנה הא צרה כדקיימי קיימי ורבי יוחנן מי איכא מידי דמעיקרא אי בעי האי חליץ ואי בעי האי חליץ ואי בעי להאי חליץ והשתא קאי עלה בכרת אלא איהו שליחותא דאחים קעביד איהי שליחותא דצרה קעבדה.

לפי ריש לקיש הדין של "שוב לא יבנה" חל רק על החולץ ועל החולצת, ולא על שאר האחים ושאר הצרות. לפיכך אם אחד מן האחים בא על אחת מן הצרות (ואפילו על החלוצה עצמה) אחר שאחיו כבר חלץ הוא יתחייב כרת, אבל החולץ עצמו חייב כרת רק על הצרות, אבל לא על החלוצה. לפי ר' יוחנן, "שוב לא יבנה" חל על כל האחים ועל כל הצרות, ואין איסור כרת כלל אחר החליצה. עלינו לבאר מה היא אופי הדין של "שוב לא יבנה".

הרמב"ן מונה את מצות "שוב לא יבנה" כמצות לא תעשה בפני עצמה (שכחת הלאוין יד), שאחר החליצה יש איסור לאו לבוא על אחת מן הצרות. המגילת אסתר (שם) סובר שגם הרמב"ם חושב שהדין של שוב לא יבנה הוא דין דאורייתא, אבל הוא לא מונה אותו כמצוה בפני עצמה מפני שהיא נכללת במצות חליצה. אמנם, נראה מלשון הרמב"ם (פ"א

מהל' יבום וחליצה הי"ב) שהוא סובר שהאיסור לבוא על הצרות אחר החליצה אינה דין דאורייתא. וז"ל

החולץ ליבמתו נאסרה החלוצה היא וכל צרותיה על החולץ ועל שאר האחין וכולן אסורות עליהן מדברי סופרים כשניות שמאחר שמת אחיו בלא ולד נסתלק איסור ערווה מעל כל נשיו לפיכך תופסין בהן הקידושין כשניות.

נראה שהרמב"ם סובר שהדין של שוב לא יבנה רק דין "מדברי סופרים כשניות", דהיינו שהוא דין דרבנן.¹ תוספות (יבמות י ע"ב ד"ה איהו) מציע ששוב לא יבנה הוא לא דין חדש, אלא הוא חלק מהאיסור של אשת אח, אלא שהתורה נתקו מכרת ללאו. גם המאירי (שם) סובר כך, שהדין של שוב לא יבנה מודיע לנו שהעונש של אשת אח נהפך מכרת ללאו גרידא במקרים כאלו. יוצא שיש שלש הבנות בדין שוב לא יבנה:

א. שיטת הרמב"ן, ששוב לא יבנה הוא דין דאורייתא חדש ומצוה בפני עצמה ממנין המצוות.

ב. תוספות והמאירי, שסוברים ששוב לא יבנה הוא חלק מהאיסור דאורייתא של אשת אח, אלא שנתקו הכתוב מכרת ללאו.

ג. שיטת הרמב"ם, ששוב לא יבנה הוא דין דרבנן.

הגמרא ממשיכה:

איתמר הבא על יבמה ובא אחד מן האחין על צרתה פליגי בה רב אחא ורבינא חד אמר בכרת וחד אמר בעשה מ"ד בכרת כריש לקיש ומ"ד בעשה כר' יוחנן.

יוצא שאותה מחלוקת שבין ר' יוחנן וריש לקיש במקרה של חליצה קיימת גם במקרה של יבום מפני הדין של "בית אחד הוא בונה, ואינו בונה שני

¹ אמנם החזון איש (יבום וחליצה סימן קל סק"י), כמו המגילת אסתר, כותב שהרמב"ם כן חושב ששוב לא יבנה הוא דין דאורייתא, ולשונו "דברי סופרים" אפשר לפרש שכוונתו לדין דאורייתא כמו בקידושי כסף (רמב"ם פ"א מהל' אישות ה"ב). אולם, תירוצו זה לא מיישב את ההשוואה לשניות, ומפני כך המרכבת המשנה (פ"א מהל' יבום וחליצה הי"ב) מסכם ששיטת הרמב"ם הוא ששוב לא יבנה רק דין דרבנן.

בתים". לפי ריש לקיש, אחר היבום, האח של המיבם חייב כרת על הצרות של היבמה, ולפי ר' יוחנן אינו חייב כרת. רש"י (יא ע"א ד"ה ומאן דאמר בכרת) מסביר שלפי ריש לקיש רק האחים חייבים כרת על הצרות, אבל המיבם עצמו אינו אלא בלאו על הצרות. נראה שלדעת רש"י הדין של "בית אחד הוא בונה, ואינו בונה שני בתים" הוא דין חדש, וצריך לחול על מישהו, אפילו לריש לקיש. לפיכך, "בית אחד הוא בונה, ואינו בונה שני בתים" חל על הצרות לגבי המיבם לפי ריש לקיש, והם לא אסורות עליו באיסור כרת. גם אפשר לומר בגמרא בניגוד לרש"י, שלפי ריש לקיש כל האחים וגם המיבם עצמו חייבים על כל הצרות כרת. לפי הגישה הזאת "בית אחד הוא בונה, ואינו בונה שני בתים" אינו חלות חדשה, אלא הוא יסוד שמגלה לנו שאחר המעשה יבום כל האחים וכל הצרות חייבים כרת זה על זה.

מה היסוד שעומד מאחורי שיטת ריש לקיש? אפשרות אחת היא שאחר מיתת הבעל אין איסור אשת אח בין האחים והצרות, אבל לאחר המעשה יבום או מעשה חליצה האיסור אשת אח חוזרת. רואים תופעה כזאת בשיטת המהרש"ל בגיטין (פ ע"ב). רש"י שם מסביר שאסור לייבם עם שומרת יבם שנשאה לשוק מפני שנראה לאחרים שהוא תחילה חלץ לה, והיא נשאה לשוק ונתגרשה, ועכשיו הוא מייבם לה, אף על פי שהיא אסורה עליו באיסור שוב לא יבנה. המהרש"ל תמה על רש"י:

לא אוכל להבין זה דהא אשת אחיו ממש וחייב כרת ולא אמרינן שקם בלא יבנה אלא היכא שלא נישאת אחר חליצה שלא יוכל שוב ליבמה אבל היכא שנשאה אחר כך דהוה ליה כגרושת אחיו ממש.

המהרש"ל סובר שהאיסור אשת אח יכול לחזור אחר שהוא כבר נסתלק. אכן, גם במקרה שלנו אפשר לומר שמיתת הבעל והנפילה ליבום ממרק את האיסור אשת אח, אבל אחר שאחד מן האחים עושה מעשה יבום עם אחד מן הצרות, האיסור אשת אח חוזרת.² מצד שני יכול להיות שהאיסור אשת אח עומד בתקפו אפילו לאחר מיתת הבעל, אבל בכל זאת המעשה יבום

² קיימות שתי הבנות בנקודה זאת. אפשר לומר שהאיסור אשת אח מסולק לגמרי בשעת נפילה ליבום, והאיסור אשת אח נוצר "יש מאין" בשעת יבום או חליצה. גם אפשר להיות שהאיסור אשת אח אינו מסתלק לגמרי, אלא הוא עומד ברקע בין שעת נפילה ליבום לשעת יבום או חליצה.

מותר בשביל מצות (או קנין) היבום. לפי ההבנה הזאת יכול להיות שאם המייבם והיבמה עשו מעשה ביאה בצורה שאינה קונה לייבום הם ייתחייבו כרת.³ רש"י (יבמות נב ע"א ד"ה ונתן) גם כן חושב שהאיסור אשת אח עדיין קיים אפילו לאחר מיתת הבעל. הוא מסביר ש"מאמר" פועל רק ברמה דרבנן ולא נחשב כקידושין דאורייתא כיון שקידושין לא תופסין עם אשת אח.⁴

יש גם כמה דרכים להבין את שיטת ר' יוחנן. אפשרות אחת היא שר' יוחנן סובר שהאיסור אשת אח מסתלק בשעת מיתת הבעל, ואחר שהוא מסתלק אי אפשר לו לחזור. אפשרות שנייה היא שר' יוחנן סובר שהאיסור אשת אח אינו מסתלק בשעת מיתת הבעל, אלא הוא עומד בתקפו. אבל בשעת יבום או חליצה הדין "שוב לא יבנה" מחליף אותו וממלא את מקום האיסור אשת אח. לפי ריש לקיש, רק החולץ והחלוצה מושפעים מהמעמד החדש הזה, אבל לפי ר' יוחנן מפני ה"שליחותא", כל האחים וכל הצרות הם חלק מהשנוי הזה.

נקודת המחלוקת בין ר' יוחנן וריש לקיש ניתנת להיות אודות אחד מהעניינים שעליו דברנו. אולי לפי ר' יוחנן האיסור אשת אח מסתלק בשעת מיתת הבעל, אבל לפי ריש לקיש הוא עומד בתוקפו. לפי ההבנה הזו, אפשר לחבר את המחלוקת פה להדיון היותר רחב אם האיסור אשת אח במצב של יבום הותרה או דחוייה. לפי ריש לקיש האיסור אשת אח רק דחוייה מפני שהשם אשת אח עדיין עומד במקומו; אבל לפי ר' יוחנן היא הותרה, מפני שהשם אשת אח נסתלק לגמרי. אפשרות שנייה היא שהנקודת המחלוקת היא אודות השאלה אם יש זיקה פרטית בין כל אח וכל צרה, או שיש רק זיקה אחת כללית שמחברת את כולם. הרעיון הזה נמצא בירושלמי (יבמות פרק א הלכה א) ונשוב אליו. עוד אפשרות היא שריש לקיש ור' יוחנן מסכימים שיש איסור אשת אח אפילו לאחר מיתת הבעל. המחלוקת היא אודות מה קורה בשעת חליצה - לפי ריש לקיש רק

³ הנודע ביהודה (תנינא אה"ע סימן קמח) חשב בהו"א שלו שאם היבם בא על היבמה בלי עדים הקנין לא חל, והם חייבים כרת משום אשת אח.

⁴ מצד שני, ספר החינוך (מצוה תקצח) מסביר שקידושין לא תופסין בין המייבם והשומרת יבמה מפני שהתורה צותה שהקנין יחול דוקא על ידי ביאה. נראה שלפי דעתו השומרת יבם אינה נחשבת כאשת אח.

החולצת נהפכת מאשת אח ל"שוב לא יבנה", אבל לר' יוחנן כולם הופכים ל"שוב לא יבנה" בשביל "שליחותא".

הרשב"א והרמב"ם סוברים שלפי ר' יוחנן (שאנחנו פוסקים כמותו) האיסור אשת אח מסתלק בשעת מיתת הבעל. הרשב"א כותב (יבמות מא ע"א ד"ה שומרת יבם):

וטעמא דמלתא משום דכיון דבשעת נפילה הותרה לו שוב אי אפשר ליאסר בה משום אשת אח וכדקי"ל החולץ ליבמתו בין הוא ובין אחים אין חייבין לא על חלוצה כרת ולא על צרתה כרת, ומהאי טעמא אמר ר' יוחנן בפ"ק (י ע"ב) דמי איכא מידי דמעיקרא הותרה לו והשתא קאי עלה באיסור אשת אח בכרת והכא נמי כיון דבשעת נפילה הותרה שוב אי אפשר למיקם עלה באיסור אשת אח.

גם הרמב"ם (פ"א מהל' יבום וחליצה הי"ב) סובר כך:

שמאחר שמת אחיו בלא ולד, נסתלק איסור ערווה מעל כל נשיו.

מצד שני, הברכת שמואל (יבמות סימן ו) מצטט בשם ר' חיים שהאיסור אשת אח עדיין בתוקפו אחר הנפילה ליבום, והוא רק מסתלק בשעת יבום או חליצה.

הזכרנו את הדעה שהובאה בירושלמי, שהמחלוקת בין ריש לקיש ור' יוחנן מבוססת על השאלה אם יש זיקה מיוחדת בין כל אח ואח לכל צרה וצרה, או שיש רק זיקה אחת כללית שמחברת את כולם. לפי ריש לקיש אומרים שלמפרע רק היבמה או החלוצה היתה זקוקה לאותו אח שעשה את המעשה יבום וחליצה, וכל שאר האחים והצרות לא היו זקוקים כלל. ומכיון שרואים למפרע שהזיקה אף פעם לא חלה על שאר האחים והצרות, עדיין יש עליהם האיסור אשת אח. האיסור אשת אח רק הותרה לגבי המיבם והיבמה (או החולץ והחלוצה). לפי ר' יוחנן יש רק זיקה אחת כללית, והשם אשת אח נסתלק מכולם בשעת מיתת הבעל. אבל בתוך הבנת ריש לקיש יש בעיה גדולה. אם אומרים ששאר הצרות למפרע לא היו זקוקות כלל, למה אם קידש אחת מן השוק את אחד מן צרות שבסוף לא עשה יבום או חליצה אומרים שהקידושין תופסין מספק, ולא אומרים שהיא ודאי מקודשת כיון שלמפרע היא לא היתה זקוקה ליבום? הגרי"ד סולובייצ'יק (רשימות שעורים יבמות עמ' קעח) הסביר שיש שני חלקים להזיקה: א. זיקה האוסרת לשוק ב. זיקה המתרת ליבום. הירושלמי רק

חושב שרואים את הזיקה בתורת למפרע לגבי הזיקה המתרת ליבום, אבל הזיקה האוסרת לשוק חל על כל הצרות, בין אם היא בסופו של דבר תעשה את המעשה יבום / חליצה או לא.

הגמרא טענה שר' יוחנן סובר שיש דין של "שוב לא יבנה" על כל האחים והצרות בשביל "איהו שליחותא דאחים קעביד איהי שליחותא דצרה קעבדה". עלינו להבין אם הכוונה של "שליחותא" הוא הדין של שליחות ששייך לכל התורה כולה, או שמדובר פה על תופעה אחרת. אפשרות אחת היא שר' יוחנן לא מתכוין שהחלות של "שוב לא יבנה" שחל על כל האחים וצרות בא על ידי הכח של שליחות. העיקר הוא שכל האחים והצרות הם נמצאים באותו מצב, ולפיכך צריך להיות שיש לכולם דין אחד. העיקר לא ה"שליחותא" אלא "מי איכא מידי דמעיקרא אי בעי האי חליץ ואי בעי האי חליץ ואי בעי להאי חליץ" - כולם נמצאים במצב אחד, ולכן יש לכולם דין אחד.

אפשרות שנייה היא שאין כוונת ה"שליחותא" להדין של שליחות בכל התורה, אלא הכוונה היא שהמעשה שיעשה היבמה או החלוצה לא רק שייך לעצמה, אלא שייך לכל הצרות. גם המעשה של האח שמיכם או חולץ שייך לכל האחים, ולפיכך כולם ניתנים מאיסור אשת אח עבור המעשה יבום וחליצה. לא שהם שלוחים ממש, אלא כיון שהם עשו יבום או חליצה הזיקה של כולם ממילא נגמרת. יכול להיות שמקרה כזה היא שליחות חלושה. רואים תופעה כזאת במקרים אחרים. הדין של השולח את הבערה פטור מפני שאין שליח לדבר עבירה גם מסביר לנו שזה אכן מקרה של שליחות, והמשלח חייב אם אין דין של "אין שליח לדבר עבירה"⁵. זה חידוש, מפני שהיינו סוברים שיש רק דין של שליחות במקרה של חלות שרק אני יכול לעשות אותו, כמו גיטין, קידושין או מכירה. אבל רואים שיש גם מושג של שליחות (שליחות חלושה) אפילו במקרה שאין חלות אישי. המשלח את הבערה היה שייך לתהליך השריפה, ולפיכך התוצאה שייכת לו. אפשר שגם ביבום וחליצה מדובר על שליחות חלושה כזו - הצרות שייכות להזיקה, ולפיכך היבום או החליצה שייכים להם גם כן.

אבל הגר"ח (גר"ח על הש"ס הוספות סימן ה וסימן ז) מסביר שאדרבה, הסיבה שאין⁵ שליח לדבר עבירה היא שאי אפשר להיות בעלים על עבירה. הדין של אין שליח לדבר עבירה אינו יוצא מן הכלל מדין שליחות, אלא הוא תוצאה טבעית.

אפשרות שלישית היא שמדובר פה על הדין של שליחות בכל התורה כולה. אם כן אמנם יש להקשות איפה נמצאת המינוי שליחות. בכדי להיות שליח בדרך כלל, המשלח צריך למנות את השליח, אבל פה חליצה לאחת מהנשים פוטרת את כל הצרות מהזיקה בלי מינוי שליחות, אפילו אם הצרות היו במדינת הים ולא ידעו שהם נפלו ליבום. אפשר לומר שאין כאן צורך למינוי שליחות בין הצרות כיון שהזיקה הכללית מיצרת מצב של מינוי אוטומטי. גם אפשר לומר שבדרך כלל צריכים מינוי שליחות ליצר צירוף בין השליח והמשלח. זו גם הסיבה שאומרים "כל דאיתא בתנאי איתא בשליחות" - רק בעלים על המעשה (שיש להם הכח להתנות על המעשה) יכולים ליצר את הצירוף. אבל פה אין צורך ליצר צירוף - מפני הזיקה הכללית ששיכת לכולם כבר יש צירוף בין כל הצרות, ולפיכך אין צורך למינוי שליחות.

בנוגע לחליצה אפשר לומר שהמעשה חליצה שהחלוצה עושה שייך לא רק לה, אלא לכל הצרות - כולן נפטרות מן הזיקה על ידי כך. אמנם בנוגע ליבום קשה יותר לראות את היבמה כהשליחה של הצרות - שהרי אחר היבום היא נשואה והצרות מותרות לשוק - הם הולכות בכיוונים שונים. ואולי אפשר לתרץ על פי מה שראינו בשם הרב סלוביצ'יק, שלפי ריש לקיש בירושלמי יש שני חלקים להזיקה, א. זיקה המתרת ליבום ב. זיקה האוסרת לשוק. אפשר לומר שבמקרה של יבום אף על פי שבנוגע להזיקה המתרת ליבום היבמה הולכת בכיוון אחת והצרות בכיוון אחר, אבל בנוגע להזיקה האוסרת לשוק הם נמצאות באותו מצב. לפיכך, היבמה שפיר יכולה להיות השליחה של הצרות לענין ההיתר לשוק, והיא גם כן יכולה לפטור אותן מהזיקה.